

De gerechtelijke statistieken van het CBS tot 1940

R.J. van der Bie

INHOUD

INLEIDING	247
1 HISTORISCHE SITUERING	248
2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	250
a. Statistiek van het gevangeniswezen (1814-1940)	250
b. Gerechtelijke statistiek (1811-1940)	250
c. Kinderwettenstatistiek (1912-1940)	251
3 VISUELE KENNISMAKING	252
a. Statistiek van het gevangeniswezen (1814-1940)	252
1. Periode 1814-1854	252
2. Periode 1854-1899	253
3. Periode 1886-1940	255
b. Gerechtelijke statistiek (1811-1940)	257
1. Periode 1811-1813	257
2. Periode 1826-1847	257
3. Periode 1847-1896	258
4. Periode 1896-1940	259
c. Kinderwettenstatistiek (1912-1940)	261
4 BRONKRITISCH COMMENTAAR	266
Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron	266
a. Gevangenisstatistiek	266
b. <i>Crimineele Statistiek</i> en <i>Justitiele statistiek</i>	266
Gerelateerde en toetsingsbronnen	269
Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	270
BIJLAGEN	
A Bronnen en vindplaatsen	274
B Literatuur	277
C Staten in de <i>Justitiele statistiek</i> 1895-1911/15	279
D Kenmerken van de veroordeelden in de <i>Crimineele Statistiek</i> 1897-1911/15	281
NOTEN	283

INLEIDING

In deze bijdrage staan de gerechtelijke statistieken als bron voor wetenschappelijk onderzoek centraal. Er is één beperking: alleen die statistieken worden behandeld die verband houden met overtredingen van het strafrecht, de strafoplegging en de tenuitvoerbrenging van die straffen. Aan de civielrechtelijke statistieken (burgerlijke zaken, faillissementen, de rechtspraak inzake ongevallen-, socialeverzekering- en belastingzaken), van oudsher vaste onderdelen van de justitiële statistiek, wordt geen aandacht besteed. De beschrijvingsperiode zal niet verdergaan dan 1940, vanwege de breuk in de statistieken in de oorlogsjaren en de gewijzigde opzet ervan nadien.

Achtereenvolgens komen aan bod ten eerste de *Statistiek van het gevangeniswezen* (1814-1940), ten tweede de *Gerechtelijke statistieken* (1811-1900), de *Justitieele statistiek* (1900-1940) en de *Crimineele statistiek* (1900-1940) en ten slotte de *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten* (1912-1940).

1 HISTORISCHE SITUERING

De Statistiek van het gevangeniswezen en de Gerechtelijke statistiek, die al voor 1900 bestonden, werden vanaf 1900 door het kersverse Centraal Bureau voor de Statistiek verzorgd. Het bureau nam de publicatie over van het ministerie van Justitie en dat paste bij de centralisatie van de ambtelijke statistiekbeoefening. De Gerechtelijke statistiek was op het moment van verhuizing naar het CBS net gesplitst in een justitieel-administratief deel en een crimineel-statistisch deel. Dat was gebeurd op advies van de Centrale Commissie voor de Statistiek (CCS), de rechtsvoorgangster van het CBS. Detailleringen en bijzonderheden over de veroordeelden waren schaars, de statistiek te formeel. Het waren stereotype, resumptieve tabeloverzichten: 'zetsel, waarin van jaar tot jaar de cijfers werden veranderd, en derhalve van een al te groote objectiviteit. Van elke poging om waargenomen verschijnselen te verklaren of toe te lichten, scheen eens en voor al te zijn afgezien', schreef de strafrechtjurist mr. Jacques Reinhard Brandes de Roos, de chef van de afdeling Gerechtelijke statistiek van het CBS.¹ Dat laatste zou toch de essentie van een criminele statistiek moeten zijn: 'De oorzaken van de misdaad te kennen bij den misdadiger en bij de maatschappij, dat was de grondslag van wat er komen zou op strafrechtelijk gebied. En die oorzaken te bestuderen, met welke middelen ook, mits het slechts middelen waren van wetenschappelijke waarde, systematisch aangewend.' Het crimineel-wetenschappelijke onderzoek was gediend met de publicatie van een zelfstandige criminele statistiek en De Roos was er zichtbaar mee verguld dat hij die op het CBS mocht gaan verzorgen.²

De Roos was een van de prominente vertegenwoordigers van de zogeheten Nieuwe richting in het strafrecht, die in de jaren tachtig van de negentiende eeuw was ontstaan rond de Amsterdamse hoogleraar G.A. van Hamel en die de hervorming van het strafrecht beoogde. De Roos, een student van Van Hamel, noemde die beweging eens 'de frissche wind die zooveel heeft omver geblazen, (die) eindelijk ook uit de bladen der gerechtelijke statistiek den sleur (wist) te verdrijven'.³ Dat mocht hij voor een belangrijk deel zijn eigen verdienste noemen. De Roos schreef uitvoerige inleidingen en thematische supplementen op de nieuwe *Criminele statistiek* en ontpopte zich tot een (internationaal) vooraanstaand publicist op het gebied van de criminele oorzakenleer (etiologie).⁴

Het statistisch-criminologische onderzoek kon wel een duwtje in de rug gebruiken, want de statistische methode was nog weinig bekend. Verrijn Stuart noemde in zijn *Inleiding tot de beoefening der statistiek* drie recente criminologische dissertaties die alle waren gebaseerd op biografisch-etiologisch en psychologisch onderzoek en waarin de onderzoekers nauwelijks gebruik hadden gemaakt van de statistische methode. Gemiste kansen, vond hij, en het was vooral gebeurd door onbekendheid met

het statistische materiaal, want 'de uitkomsten zouden stellig, ook naar het oordeel der schrijvers, nog hooger waarde hebben bezeten, indien aan den 'eisch der groote getallen' meer gevolg had kunnen worden gegeven'.⁵ De toenemende criminaliteit onder de jeugd in de jaren negentig van de negentiende eeuw was in brede kring een bron van zorg. Van kerkelijke én van burgerlijke zijde werd het probleem aangepakt. In het belang van het kind moest het ouderlijk gezag worden doorbroken, stelde de hervormde predikant Hendrik Pierson, de directeur van de Helderingsgestichten. Hij schreef in 1895 een prijsvraag uit met de vraag hoe de problemen in de kindbescherming het hoofd konden worden geboden.

In de bekroonde studie van de jurist mr. H.L. Asser (1897), *Bescherming van minderjarigen. Een studie over het ouderlijk gezag en de voogdij*, werd de oplossing gezocht in de bescherming van het kind tegen tekortschietende ouders. Pierson vertaalde dat in de wens tot staatsbescherming van de rechten van het verwaarloosde kind. Dat gevoelen werd breed gedragen.

De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen liet in 1896 onderzoek uitvoeren naar het vraagstuk van het verwaarloosde kind. De conclusie was dat er nog wel wat schortte aan de opvoeding van de kinderen. Ouders zouden meer werk moeten maken van onderwijs en onderricht van hun kroost, omdat onwetendheid en onvermogen de oorzaak waren van armoede, ellende en misdaad. De zorg voor criminele en criminogene kinderen was een zaak van verenigingen als Pro Juventute (1896) – een schepping van G.A. van Hamel – maar was ook een taak van de overheid, die diende te zorgen voor wetgeving die het mogelijk maakte ouders aan te pakken die in hun opvoeding tekort schoten. Want, zo schreef het rapport, 'philantropen die zich het lot van verwaarloosde kinderen aantrekken, worden in hun pogingen belemmerd door de bepalingen op de voogdij en de vaderlijke macht'.

Enkele jaren later, in 1901, leidden de aanbevelingen tot wetgeving. In de burgerlijke kindernet werd het wettelijk gezag van de ouders en voogden over hun kinderen en pupillen geregeld. De wet maakte een eind aan de onaantastbare positie van de ouders. Kwamen deze hun ouderlijke plichten niet na, dan konden zij uit de ouderlijke macht worden ontzet. De rechter kon daartoe besluiten na een advies van een voogdijraad. De strafrechtelijke kindernet regelde de vervolging van jeugdige delinquenten. Met de invoering van de Kinderwetten⁶ prevaleerde voortaan de 'pedagogische bejegening' van criminele kinderen. Of een kind werd gestraft of opgevoed, hing af van het antwoord op de vraag wat voor het kind het beste was. Een aparte *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten* verscheen voor het eerst in 1912.

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

a. Statistiek van het gevangeniswezen (1814-1940)

De eerste instructies over het leveren van opgaven van het aantal gevangenen zijn in 1814 uitgevaardigd. Statistische publicaties heeft dat niet opgeleverd. Het gevangeniswezen ressorteerde toen nog onder het ministerie van Binnenlandse Zaken en kwam pas in de periode 1816-1823 tijdelijk onder het ministerie van Justitie. Vanaf 1842 berustte het definitief onder dit ministerie.

Het doen van verslag is eerst geregeld bij het Koninklijk Besluit van 4 november 1821 nr. 16. De colleges van regenten onder leiding van de gouverneurs van de provincie waren vanaf dat moment verplicht jaarlijks een verslag van de toestand van het gevangeniswezen te sturen naar het departement. De art. 22 en 50 van dat besluit regelden de precieze tabelvulling. De verslagdiscipline was evenwel niet groot en vele colleges verzaakten hun plichten, reden waarom de minister van Binnenlandse Zaken bij missiven van 10 juni en 9 december 1836 de gouverneurs nogmaals opdroeg toe te zien op regelmatige toezending. Een nieuw, vereenvoudigd verslagmodel, volstond. Vanaf dat moment beschikken we over een jaarlijkse statistiek. Met de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht (1886) veranderde er veel in de organisatie van het gevangeniswezen, en ook in de opmaak van de verslagstatistiek. Vanaf 1 september 1886 kennen we de bijzondere strafgevangenis, het rijksopvoedingsinstituut en de rijkswerkinrichtingen. De huizen van arrest en de huizen van verzekering verdwenen. Gegevens van de gevangenisbevolking en gevangenis capaciteit zijn jaarlijks door de gevangenisdirecteuren en -administrateurs op gestandaardiseerde formulieren verzameld.

b. Gerechtelijke statistiek (1811-1940)

De eerste statistische gegevens van het aantal veroordeelden in gevangnissen zijn verzameld door F.J.B. d'Alphonse in 1813 en door het CBS gepubliceerd in 1900.⁷ De oudste tabellen met gegevens betreffende de jaren 1826 en 1827 zijn bezorgd door A. Quetelet. Deze geeft een opgave van het aantal beschuldigingen, beschuldigden en vrijgesprokenen van misdrijven (een twintigtal) tegen personen en tegen eigendommen; en van het aantal veroordeelden naar de aard van de straffen. En bovendien van het aantal beschuldigden verdeeld naar de aard van de misdrijven bij de criminele en correctionele rechtbanken, voor de provincies afzonderlijk. Het referentiejaar was 1826.⁸ Afgezien van de tabellen over 1827, die verzameld zijn door de Commissie voor de Statistiek, zijn er tot 1846 geen gegevens verzameld. Pas in 1849 is het ministerie van Justitie begon-

nen met verzamelen van materiaal, na een dienstopdracht van minister J.Th.H. Nedermeyer van Rosenthal aan de procureurs-generaal bij de provinciale gerechtshoven (circulaire van 18 december 1849). De minister wilde weten welke misdrijven toenamen en welke niet, wat de aard en de strekking van die misdrijven was en wat bekend was van het aantal misdrijven en van de mate van recidive. De eerste publicatie van de nieuwe *Geregtelijke Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden* verscheen in 1850 en werd gehandhaafd tot 1896. In 1896 werd de Gerechtelijke Statistiek gesplitst in een *Justitieele Statistiek* en een *Crimineele Statistiek*.⁹

c. Kinderwettenstatistiek (1912-1940)

De Statistiek van de toepassing der Kinderwetten (1912) is als aparte statistiek gepubliceerd omdat het niet lukte de Crimineele statistiek met enkele tabellen uit te breiden. Het extra materiaal zou aan de parketten worden verzameld. Maar de minister stond niet toe dat zijn ambtenaren hiervoor tijd vrijmaakten. Hij nodigde wel de CCS uit te adviseren over de mogelijkheid het kleine statistiekje van het rijkstucht- en opvoedingswezen aan te vullen met gegevens van het ministerie. Het voorstel dat de CCS vervolgens heeft uitgebracht, met een uitgewerkt schema, d.d. 11 november 1911, no. 275 U, werd direct gehonoreerd.¹⁰

Tot die tijd stonden gegevens van de jeugdcriminaliteit in het *Jaarboekje* van Lobatto (1836-1846), de Statistieke tabellen van de bevolking der gevangenen in Nederland (1847-1853) en de Statistiek van het gevangeniswezen (1854-1905).

De Kinderwetten zijn op 1 december 1905 in werking getreden. Eenmalig was de publicatie van het Overzicht over de werking der Kinderwetten gedurende de periode 1 december 1905 tot 1 januari 1908, een uitgave van het ministerie van Justitie. De Statistiek van de werking der Kinderwetten verscheen voor het eerst in 1914 (referentiejaar 1912). De statistiek is opgesteld uit de gegevens van de griffiers van de rechtbanken, de gerechtshoven en de Hoge Raad van het aantal afgedane zaken, met vermelding van de inhoud van de rechterlijke beslissingen, en van de secretarissen van de 27 voogdijraden in alle arrondissementshoofdplaatsen plus Leiden en Tilburg, en twee in Amsterdam en Rotterdam.

3 VISUELE KENNISMAKING

a. Statistiek van het gevangeniswezen (1814-1940)

1. Periode 1814-1854

Voor een goed begrip van het tabelwerk volgt hierna eerst enige globale informatie over de organisatie van het gevangeniswezen. Kortgestraften kwamen in een Huis van Bewaring (kantonnale gevangnissen), middel-langgestraften in een Huis van Arrest (arrondissementsgevangnissen), langgestraften in de Huizen van Verzekering in de provinciehoofdsteden. De zwaarst gestraften kwamen terecht in de strafgevangnissen. Daarvan kennen we de criminele strafgevangenis of tuchthuis (detentie vijf jaar of langer), de correctionele strafgevangenis en de militaire strafgevangenis te Leiden.¹¹

Statistieken over het gevangeniswezen gaan minder ver terug dan de statistieken over de rechtspleging. De oudste gegevens zijn te vinden bij Quetelet. Hij publiceerde in 1827 in zijn *Recherches sur la population, les naissances, les décès, les prisons, les depots de mendicité dans le Royaume des Pays Bas* een beperkt aantal tabellen over de toestand in de bedelaarskolonie te Hoorn, het aantal gevangenen in gevangnissen, onderscheiden naar de door hen gepleegde misdrijven en de aan hen daarvoor opgelegde straffen (1821) en over het aantal burger- en militaire gevangenen in de jaren 1817-1821.¹²

Een tweede reeks tabellen is in 1829 uitgegeven door de Commissie voor de Statistiek, te weten van:

- het aantal gevangenen in ieder gesticht (1 januari 1827), inclusief de demografie (instroom, uitstroom, overleden);
- het aantal veroordeelden (1 januari-15 november 1827), verdeeld naar misdaden en misdrijven en strafmaat;
- de gemiddelde straftijd.

Sinds 1825 was Rehuel Lobatto, de adjunct-commies bij het departement van Binnenlandse Zaken, belast met de uitgave van een jaarboekje, dat in de volgens Methorst 'voor de statistiek weinig vruchtbare periode' tussen 1826 en 1849 jaarlijks verscheen. Eerst in 1836 verschijnen de eerste tabellen op het gebied van de rechtshandhaving. Vanaf 1844 zijn deze gegevens als *Statistieke tabellen van de bevolking der gevangnissen in Nederland* afzonderlijk gepubliceerd en vanaf 1854 onder de titel *Statistiek van het gevangeniswezen*. Een overzicht van wat de statistieken bieden, geeft de onderstaande tabel.

Opmaak gevangenisstatistiek (1847)

	HvB	StrafG	B&MHvZ	HvA
Aantal gevangenen ¹	x	x	x	x
Niveau van beschaving (alfabetisme)	x			
Gezondheidstoestand (ziekte, ziektedagen)	x	x	x	
Plaats van veroordeling	x			
Duur van de veroordeling ²		x	x	x
Aard van het misdrijf of wanbedrijf	x			
Leeftijd	x	x	x	
Beroep ³	x	x	x	
Categorie ⁴			x	x

Jaarboek van Lobatto (1847). HvB = Huizen van bewaring (een tabel), StrafG. = Strafgevangenis (negen tabellen), B&MHvZ = Burgerlijke en militaire huizen van verzekering (zeven tabellen), HvA = Huizen van arrest (zes tabellen).

2. Periode 1854-1899

De nieuwe Statistiek van het gevangeniswezen telde dertig tabellen, toegevoegd als bijlagen bij het verslag. De bijlagen bevatten gegevens van de strafgevangenis (elf tabellen), de (burgerlijke en militaire) huizen van verzekering (negen tabellen), de huizen van arrest (negen tabellen) en de huizen van bewaring (een tabel). Aan het tabellenwerk ging een uitvoerige beschouwing vooraf door de inspecteur van 's Rijks gevangenis, Alstorpius Grevelink. Daarin ging hij nader in op de cijfers en gaf ze perspectief door vergelijking met de gegevens over eerdere jaren (zie de tabel hierna).

Noten bij de tabel *Opmaak gevangenisstatistiek (1847)*

- 1 Leeftijd, geslacht, godsdienst (niet voor HvB).
- 2 Strafgevangenis inclusief recidive en zowel crimineel, als correctioneel, als militair gestraften.
- 3 Vijfendertig beroepen.
- 4 Burger of militair, wel of niet veroordeeld.

Opmaak Statistiek van het gevangeniswezen (1854)

	StrafG	B&MHvZ	HvA	HvB
Aantal gevangenen	x	x	x	x
Geslacht	x	x	x	x
Herkomst ¹	x	x	x	
Wel of niet gehuwd	x	x	x	
Geloofsbelijdenis ²	x	x	x	
Beschaving ³	x	x	x	
Ouderdom ⁴	x	x	x	
Gedrag ⁵	x	x	x	
Gezondheidstoestand ⁶	x	x	x	
Plaats van veroordeling	x			
Duur van de straf ⁷	x	x ⁸	x ⁹	
Duur van de straf ¹⁰	x			
Duur van de straf ¹¹	x			
Aard van de misdrijven ¹²	x	x	x	
Beroep ¹³	x	x	x	
Onderwijs en bibliotheek ¹⁴	x	x	x	
Arbeid ¹⁵	x	x	x	
Eenzame opsluiting	x	x	x	
Recidive		x	x	
Categorieën			x ¹⁶	x ¹⁷

Bron: *Statistiek van het gevangeniswezen*, 1854. HvB = Huizen van bewaring (een , tabel), StrafG. = Strafgevangenis (elf tabellen), B&MHvZ = Burgerlijke en militaire huizen van verzekering (negen tabellen), HvA = Huizen van arrest (negen tabellen).

Noten bij de tabel *Opmaak Statistiek van het gevangeniswezen (1854)*

- 1 Inlands of vreemd.
- 2 Protestants, katholiek of joods.
- 3 Kan lezen en schrijven.
- 4 Twaalf categorieën: jonger dan 10 jaar, 10–13 jaar, 13–16 jaar, 16–18 jaar, 18–20 jaar, 20–25 jaar, 25–30 jaar, 30–35 jaar, 35–40 jaar, 40–45 jaar, 50–60 jaar, 60 jaar of ouder.
- 5 Vluchtpoging gewaagd.
- 6 Ziek, ziektedagen, overlijden (inclusief zelfmoord); ter plekke krankzinnig geworden; kleine kinderen die opgenomen zijn met hun moeder.
- 7 Criminele veroordelingen. Niet in Hoorn en Leiden, in Gouda en Amsterdam alleen vrouwen.

3. Periode 1886-1940

Aan de opmaak van de tabellen is tot de invoering van het nieuwe Wetboek van Strafrecht (1886) weinig veranderd. Aan de bevolking in de cellulair-ingerichte huizen van arrest is sinds 1878 een aparte tabel gewijd. Met ingang van 1 september 1886 kennen we dan gewone strafgevangenen (27), bijzondere strafgevangenen (vijf), huizen van bewaring (44), rijksopvoedingsgestichten (vier) en rijkswerkinrichtingen (vijf).

In de nieuwe vormgeving van het CBS (1900) staan de gegevens niet per instelling, maar per onderwerp gesorteerd. De statistiek is wat guller met de sociale demografie van de bevolking in de diverse huizen, verder zijn er nieuwe tabellen en in de bestaande tabellen zijn er meer kolommen bijgekomen. Toegevoegd zijn de gegevens over de huizen zelf (aantal lokalen, verblijfcellen, gemeenschappelijke verblijven, werkplaatsen) en het personeel (directie, bewaking, arbeid, huishoudelijke dienst, onderwijs, godsdienst). Uitgebreid is de informatie over de gezondheidssituatie met zeven met name genoemde ziektevormen.¹³

Van de sterfte is een aparte tabel opgenomen. De sterftegegevens zijn er naar leeftijd en van zeven doodsoorzaken, plus zelfmoord. In de tabel met de gegevens over het gedrag staan nu voorwaardelijke invrijheidstelling en het wangedrag, met een tiental vergrijpen en de daarvoor opgelegde straffen. Gegevens over het werk in de gevangenis zijn onderscheiden naar het werk voor de overheid (36 categorieën) en het werk voor particulieren (38 categorieën). Voor de opmaak van de gevangenisstatistiek in deze periode, zie de tabel hierna.

-
- 8 Zes categorieën: 1–7 dagen, 7–30 dagen, 1–3 maanden, 3–6 maanden, 6–12 maanden, langer dan een jaar) en naar leeftijd (jonger of ouder dan 16 jaar).
 - 9 Vier categorieën: 1–7 dagen, 7–30 dagen, 1–3 maanden, langer dan 3 maanden) en naar leeftijd (jonger of ouder dan 16 jaar).
 - 10 Correctionele veroordelingen. Niet in Leeuwarden, Hoorn en Leiden, in Gouda en Amsterdam alleen vrouwen.
 - 11 Alleen in Leiden (militairen), veroordeelden door zowel burgerlijke als militaire rechter.
 - 12 Tegen 'de algemeene zaak' (aanslagen tegen de 'uitwendige', respectievelijk 'inwendige veiligheid van de staat'; valsheid in geschrifte, valsemunterij, maar ook bedelarij en landloperij), tegen personen (moord en doodslag, bedreiging, mishandeling, overspel, 'wegmaking van kinderen') en tegen eigendommen (diefstal, oplichting).
 - 13 Achtendertig beroepen.
 - 14 Huisonderwijs. Bibliotheek: aantal titels, aantal lezers.
 - 15 Ook uitbetaald loon en het gespaarde geld (uitgaanskas).
 - 16 Aangeklaagd, in staat van beschuldiging, veroordeeld (crimineel, correctie-neel), gegijzeld.
 - 17 Aangehouden, ex officio opgenomen, veroordeeld, gegijzeld, doortrekkend. Totaalcijfers per provincie.

Standaardopmaak Gevangenisstatistiek, 1900

I	Gebouwen
II	Personeel
III	Beweging van de bevolking
IV	Bevolking in de gestichten en hoe zij was verdeeld over de lokalen
V	Verdeling van de bevolking naar godsdienstige gezindte
VI	Gezondheidstoestand van de bevolking
VII	Sterfte onder de bevolking
VIII	Onderwijs en bibliotheek
IX	Gedrag van de bevolking
X	Arbeid verricht voor het Rijk. Splitsing van de arbeidsdagen naar de aard van het werk
XI	Arbeid verricht ten behoeve van particulieren. Splitsing van de arbeidsdagen naar de aard van het werk
XII	Arbeidslonen verdiend met arbeid in het gesticht, met aanduiding van wat daarvan als 'uitgaanskas' (het bedrag dat de gevangene na ontslag mee naar huis kan nemen) en als 'zakgeld' is verrekend
XIII	Economische toestand van de ontslagenen
XIV	Opgenomen in- en ontslagen uit de gijzeling wegens schulden
XV	School-, vak- en godsdienstonderwijs in de rijksopvoedingsgestichten voor jongens
XVI	School- en verder onderwijs in het rijksopvoedingsgesticht voor meisjes
XVII	Gedrag van opvoedelingen
XVIII	Arbeidslonen van rijksopvoedelingen uitgekeerd en de economische toestand ('vermoedelijk verzekerd bestaan') der ontslagenen.

Nieuw is de tabel over de economische toestand van degenen die zijn ontslagen. Daarin staan nu ook de gegevens over het 'vermoedelijk verzekerde bestaan': het hebben van vermogen of een baan; en het wel of niet in staat zijn om te werken. Een aparte tabel is gemaakt met gegevens over opname in en ontslag uit gijzeling wegens schulden: aard en bedrag van de schulden waarvoor betrokkene is gegijzeld, duur van de gijzeling en reden van ontslag. Gegevens over onderwijs (alfabetisme, lessen gevolgd in lezen, schrijven en rekenen, en succes van het onderwijs: bij ontslag kunnen lezen, schrijven of rekenen) en de bibliotheek (lezers, boektitels, uitgeleende boeken), (wan)gedrag, arbeid en arbeidslonen zijn er niet voor de rijksopvoedingsgestichten. Wel zijn twee afzonderlijke, vrij beperkte, tabellen ingericht van het gedrag, ijver en de vorderingen in het onderwijs aan jongens en meisjes in deze gestichten.

Na de invoering van de Kinderwetten (1905) zijn de gegevens over de rijksopvoedingsgestichten samengebracht met de gegevens van de tucht-scholen en afzonderlijk gepubliceerd als Statistiek van het rijkstucht- en opvoedingswezen. Het aantal staten is teruggebracht tot elf (zie de tabel hierna).

Standaardopmaak Gevangenisstatistiek, 1910

- I Als 1900, tabel III
- II Als 1900, tabel IV
- III Onderwijs en bibliotheek
- IV Gegevens over het gedrag van de bevolking
- V Als 1900, tabel IX (38 categorieën)
- VI Als 1900, tabel XI (38 categorieën)
- VII Als 1900, tabel XII
- VIII Als 1900, tabel XIII
- IX Als 1900, tabel VI
- X Aard van de ziekte en gevallen van overlijden
- XI Opgenomen in- en ontslagen uit gijzeling wegens schulden.

b. Gerechtelijke statistiek (1811-1940)**1. Periode 1811-1813**

De eerste statistische gegevens zijn van het aantal veroordeelden in gevangenschappen. Het betreft de rapportage aan de minister van Binnenlandse Zaken. Van iedere gevangene is een aantal persoonlijke gegevens verzameld: naam, leeftijd, woonplaats, beroep, burgerlijke staat, aantal kinderen, (resterende) duur van de detentie, inkomen, gedrag en maatschappelijk risico na vrijlating. Hierin staan ook een aantal gegevens over de rechtsgang: wanneer veroordeeld, door wie en waarom.¹⁴

2. Periode 1826-1847

De oudste tabellen met gegevens over de jaren 1826 en 1827 zijn bezorgd door Adolphe Quetelet (1796-1874). Quetelets interesse bij de criminaliteit hield volgens Stamhuis verband met diens betrokkenheid bij zedelijkheidsvraagstukken. De morele kwaliteit van een samenleving was uit de criminaliteitscijfers af te lezen: hoe hoger dat cijfer, hoe immoreler de samenleving.¹⁵

Quetelet publiceerde in zijn *Recherches sur la population, les naissances, les décès, les prisons, les depots de mendicité dans le Royaume des Pays Bas* (1827) eerder een beperkt aantal cijfers over de toestand in de bedelaarskolonie te Hoorn en het aantal gevangenen in gevangenschappen, onderscheiden naar de door hen gepleegde misdrijven en de aan hen daarvoor opgelegde straffen (1821).¹⁶

De tabellen over 1827 zijn verzameld door de Commissie voor de Statistiek. Het gaat om zes tabellen uit de *Tweede Verzameling van Staten* (1829). Het zijn:

- het aantal der bij Hoven van Assisen beschuldigden, vrijgesprokenen en veroordeelden en de soort straffen waartoe deze zijn verwezen, onderscheiden naar de aard van de strafbare feiten én naar de provincie;
- dezelfde gegevens, maar per provincie en naar de aard van de strafbare feiten;

- dezelfde tabel naar de diverse correctionele rechtbanken;
- dezelfde gegevens, maar per provincie gesplitst naar de aard van de strafbare feiten;
- de loop der justitie en de appellen behandeld bij de correctionele rechtbanken en het aantal vonnissen gewezen bij de rechtbanken van enkelvoudige politie (*Juge de Police*);
- het aantal aangeklaagden, gesplitst naar leeftijd, het aantal herhalingen van misdaden en wanbedrijven, het aantal vonnissen en arresten bij verstek gewezen en het aantal personen dat reeds eerder in handen van justitie was.¹⁷ Voor de jaren 1827-1846 is er verder niets.

3. Periode 1847-1896

Het ministerie van Justitie publiceerde in 1850 de nieuwe *Geregtelijke Statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden*, waarin met terugwerkende kracht ook de cijfers voor de jaren 1847-1849 waren opgenomen. De verslagen zijn tot 1896 jaarlijks verschenen volgens een vast stramien. De editie van 1896 geeft twintig staten in vier afdelingen. Burgerlijke zaken en faillissementen zijn de andere twee afdelingen, die hier buiten beschouwing blijven.

Afdeling I Strafzaken bij de burgerlijke rechter

- A. Opgave van de werkzaamheden van de Hoge Raad.
- B. Opgave van de werkzaamheden van de gerechtshoven.
- C. Onderzoek in strafzaken ingeval van verzet bij het hof in raadkamer.
- D. Opgave van de het aantal en de aard van de strafzaken die ter kennisneming van de arrondissementsrechtbanken in eerste aanleg zijn gebracht.
- E. Idem, naar de arrondissementsrechtbanken.
- F. Behandelde strafzaken in hoger beroep door de arrondissementsrechtbanken.
- G. Advies op gevoerde instructies, in de raadkamer genomen beschikkingen, verzoeken om gratie van de rechtbanken.
- H. Overzicht van de verzekerde-bewaringstelling en -beëindiging.
- I. Aantal en aard van de vervolgte strafbare feiten die door de kantongerechten zijn vervolgd. Sinds 1851 ook de verrichtingen die de kantonrechter deed als hulpofficier van justitie of de verrichtingen die hij namens de rechter-commissaris heeft gedaan. Vanaf 1895 ook het aantal overtredingen van de Drankwet.

Afdeling II Strafzaken bij de militaire rechter

- J. Werkzaamheden van het Hoog Militair Gerechtshof. Van 1852 tot 1870 vermeldt de statistiek ook het aantal doodvonnissen, vanaf 1854 het aantal gratieverzoeken.
- K. Aantal en aard van de strafzaken behandeld door krijgsraden van de land- en zeemacht.

- L. Idem, per krijgsraad. In de jaargangen 1850-1863 zijn ook bijlagen gepubliceerd over het aantal uitgesproken doodvonnissen en de al of niet uitvoering daarvan voor alle jaren tussen 1811 en 1850, respectievelijk 1811 tot 1863.

Publicatie in deze vorm heeft tot 1896 geduurd.

4. Periode 1896-1940

In 1896 is de opzet van de statistiek veranderd. De gegevens uit de gerechtelijke statistiek zijn gesplitst in een justitieel-administratief deel, dat het overzicht gaf van de verrichtingen van de diverse rechterlijke colleges en rechters,¹⁸ en een crimineel-statistisch deel, waarin de stand en de loop van de criminaliteit werd beschreven en waarin het perspectief lag op de misdadige personen. Hieraan toegevoegd zijn twee nieuwe staten: één van het aantal recidivisten, personen die eerder, vóór het zestiende jaar, zijn veroordeeld; en één van het aantal recidivisten dat eerder is veroordeeld tot een geldboete.

De splitsing was mogelijk geworden door een nieuwe wijze van gegevensverwerking, die berustte op de invoering van de strafregisters en de zogeheten antropometrische signalementkaarten, waarop de persoonlijke kenmerken van de veroordeelden werden vermeld (zie afbeelding 1).¹⁹ De registers en de kaarten verbeterden de registratie van de veroordeelden en hielpen om inzicht te krijgen in de achtergronden van delinquent gedrag. De basisgegevens uit de strafregisters en de persoonlijke gegevens van de veroordeelden werden op de parketten bij de hoven en rechtbanken op telkaarten overgebracht, voor elke veroordeelde één.²⁰ Er waren vijf modellen. Een model A en B voor veroordeelde mannen en vrouwen (18 jaar en ouder) (zie afbeelding 2), een model C en D voor schuldigverklarde mannen en vrouwen (jonger dan 18 jaar), en een model E, gelijk aan model A, voor de misdrijven en overtredingen van militairen.

In 1896 verschenen alle tabellen nog in één band, in 1897 is de statistiek ook fysiek gesplitst en werden de justitieel-administratieve en de crimineel-statistische overzichten elk in een afzonderlijke band gepubliceerd. De inleidingen op de jaargangen werden verzorgd door De Roos en, na hem, mr. Clara Wichmann, mr. G.L. Suermondt en mr. P.J. Coffrie.

Het justitieel-statistische gedeelte gaf het overzicht van de omvang en de aard van de werkzaamheden van de rechterlijke macht in strafzaken. Vanaf 1897 zijn die in de *Justitieele Statistiek* samengebracht in 21 staten, verdeeld over vier afdelingen. Qua opmaak veranderde er weinig. Een aparte tabel is opgesteld van het aantal gratieverzoeken, de staten met de overzichten van de strafbladen zijn nieuw.²¹ De opmaak van de *Justitieele statistiek* is sindsdien nog ingrijpend veranderd, maar die veranderingen betroffen in hoofdzaak civiel-rechterlijke zaken (voor een overzicht van de staten in de periode 1895-1911/15, zie bijlage C).²²

Afdeling A: strafzaken bij de burgerlijke rechter en strafzaken bij de militaire rechter.

Afdeling B: burgerlijke zaken: werkzaamheden van de Hoge Raad, de arrondissementsrechtbanken en de kantonrechters; arresten en beschikkingen van de gerechtshoven.

Afdeling C: faillissementen.

Afdeling D: strafregisters, opgemaakt door de griffiers van de arrondissementsrechtbanken, de gerechtshoven, kantongerechten en bij het Hoog Militair Gerechtshof en door de auditeurs-militair en fiscaal bij de krijgsraden te land en ter zee (zie afbeelding 3).

Afdeling E: uitleveringen naar de aard van de misdaad (sinds 1901).

Het crimineel-statistische gedeelte bevatte het overzicht van de onherroepelijk veroordeelden in drie afdelingen en is als volgt verdeeld:

Afdeling A: burgerlijke rechtspraak: veroordelingen wegens misdrijven (onherroepelijk veroordeelden) naar kenmerken en overtredingen.

Afdeling B: militaire rechtspraak: onherroepelijk veroordeelden voor burgerlijke en militaire misdrijven naar kenmerken.

Afdeling C: recidive: reeds eerder onherroepelijk veroordeelden naar leeftijd, burgerlijke staat en legitimiteit; naar beroep en kerkgenootschap en naar de aard en omvang van de opgelegde straffen.

De statistiek telde in 1910 twintig tabellen, als volgt verdeeld: afdeling A, negen staten (I-V, XVII-XIX), afdeling B, vijf staten (VI-X), afdeling C, zes staten (XI-XVI). De staten gaven de volgende informatie:

- I-III: de in de loop van het jaar een of meermalen veroordeelde individuen. Bij meerveroordeling indeling volgens het zwaarstbedreigde feit;
- IV: overzicht van de strafbare feiten waarvoor is veroordeeld;
- V: veroordelingen (kantonrechter);
- VI-IX: gemene misdrijven (VI,VII) en militaire misdrijven (VIII, IX);
- X: veroordelingen voor overtredingen;
- XI-XIII: recidive. Opmaak als in de tabellen I-III;
- XIV-XVI: bijzonderheden omtrent recidive;
- XVII-XIX: de in de loop van het jaar schuldigverklaarde jeugdige delinquenten. Opmaak als in de tabellen I-III;
- XX: gerechtelijk geconstateerde gewelddadige levensberovingen.

De *Crimineele statistiek* was een lijvige statistiek. De editie van 1906 telde ruim 600 pagina's. Om op de kosten te besparen, verschenen de diverse gerechtelijke statistieken vanaf het verslagjaar 1911 in verkorte vorm. De officiële reden voor het uitkleden van de statistiek was zuinigheid, 'één

onzer nationale deugden', schreef De Roos koeltjes.²³ Wel verscheen om de vijf jaar een uitvoerige, samenvattende statistiek met de gegevens van de afgelopen vijf jaargangen.

De opmaak van de *Justitieele statistiek* veranderde niet door de bezuinigingen. In de samenvattende editie zijn de vijfjaarsgegevens van 1911/15 afgedrukt in de reguliere opmaak en met een referentiejaar (1911).

De afgeslankte *Crimineele statistiek* telde niet meer dan tien staten, zonder de personalia van de veroordeelden (behalve het geslacht), terwijl een aantal strafzaken was samengenomen. Nieuw was een bijlage met de opgave van de wetsartikelen die waren samengevoegd. Voorts werd het aantal leeftijdscategorieën beperkt, werden de beroepsgegevens alleen vermeld van de vier beroepsklassen en werden de tabellen over de verstandelijke ontwikkeling van de veroordeelden vereenvoudigd. Uitbreidingen waren er ook. De tabel met de opgelegde straffen werd gesplitst in hoofd- en bijkomstige straffen en als aparte tabel opgenomen, de indeling in gemeentegroepen werd gedetailleerder.

In het verslag over 1915 was voor het eerst een losse tabel opgenomen van de criminaliteit van oorlogsvluchtelingen uit de her en der ingerichte kampen. Die had de totale criminaliteit een flinke stoot gegeven en belastte het rechterlijke apparaat, was de veronderstelling. Maar dat bleek mee te vallen.²⁴

c. Kinderwettenstatistiek (1912-1940)

De statistiek was een drieluik. De eerste afdeling was de justitiële statistiek, de tweede afdeling de criminele statistiek, de derde afdeling de penitentiaire statistiek. Het justitieel-statistisch gedeelte bevatte het overzicht van de rechtspraak en definitief afgedane zaken. Het crimineel-statistisch gedeelte bestond uit de tabellen van schuldigverklaarden en niet-vervolgden door rechtbanken en kantongerechten en de aan hen opgelegde straffen. Cijfers ook naar sekse, leeftijd, delictgroep, beroep, legitimiteit, verstandelijke ontwikkeling, godsdienst, alcoholisme, recidive, per provincie en gemeentegrootte, en afzonderlijk voor de vier grote gemeenten. Het opnemen van niet-vervolgden gebeurde voor het eerst. Het moest een beter, vollediger inzicht geven in de werkelijke criminaliteit. Want door gebrek aan capaciteit lieten de parketten, zeker in de grote steden, nog wel eens wat zaken liggen, of bleef vervolging om andere redenen uit, door voortvluchtigheid of gebrek aan bewijs. Op de telkaarten zijn behalve het strafbare feit met de plaats en de datum ook enige personalia vermeld, en voor de eerste groep de opgelegde straf en voor de tweede groep de reden voor niet-vervolging.

Een penitentiair-statistisch gedeelte bood het overzicht van het aantal verpleegden in de rijkstucht- en opvoedingsgestichten, inclusief de verpleegden in particuliere tehuizen (regeringskinderen en voogdijk-

deren). Overzichten waren er ook van de inrichting van de gebouwen, het personeel, de beweging van de bevolking in de tehuizen (inkomst en vertrek), verpleegden die op verzoek van de ouders of voogden zijn binnengekomen, leeftijd, aantal verblijfdagen, verdeling naar kerkgenootschap, genoten (vak)onderwijs en de gezondheidstoestand, door de artsen opge maakt op grond van de zogeheten ziektekaarten en dagregisters.²⁵

Ook de kindervettenstatistiek ontkwam niet aan de bezuinigingen en al vanaf de tweede editie is alleen de inleiding gepubliceerd. Vanaf 1924 is de statistiek in één uitgave gepubliceerd met de *Crimineele statistiek*, de *Faillissementsstatistiek*, de *Gevangenisstatistiek* en de *Justitieele statistiek*.

1
Signalementkaart.

Bijlage III.

SIGNALEMENT-KAART.

No. Datum van opname 191

Naam :

Voornamen :

Bijnamen :

Geboren 18..... te Prov.

Zoon van en

Beroep laatste woonplaats

Identiteitspapieren

Relaties

Militaire diensten

Vroegere veroordeelingen, aantal

Misdrijf waarvoor bij het laatste vonnis veroordeeld. Door welken rechter?

Geboortejaar Feit, waarvan thans verdacht

Metingen en Beschrijving :

Lengte l m.	Hoofd.	Lengte	1. voet	kleur linker oog.	klasse
Rugwerving		Breedte	1. middenv.		aureool
Uitgestr. armen l m.		Grootste horizont. breedte der jukbeenderen	1. pink		omtrek
Bovenlijf o.m.		Lengte r. oor	1. onderarm		bijzonderh.

VOORHOOFD :		NEUS :	
Onderrand	Hoogte	Wortel (diepte)	Lengte
Profil	Breedte	Rug	Vooruitst.
Bijzonderheden		Basis	Breedte
Opgemaakt in $\frac{\text{duplo}}{\text{triplo}}$ door		Bijzonderheden	
te			

Bijlage I.

Arr. Rechtb. binnen het ressort
waarvan het feit is gepleegd.

Model A.

Volgnummer van de telkaart
in het kalenderjaar.

Jaargang 19..... No.

TELKAART voor mannelijke meerderjarige veroordeelden en minderjarige, die op den dag der uitspraak van het eindvonnis in eersten aanleg den leeftijd van 18 jaren reeds hebben bereikt, t. z. van misdrijf (behalve strooperij bedoeld bij art. 314 W. v. Str.) de overtredingen van artt. 432 en 433 W. v. Str. en belastingovertredingen.

Rechter, die het vonnis of arrest heeft gewezen.

te

Datum van het vonnis of arrest

- 1°. Familienaam (bijnaam, valsche naam)?
- 2°. Voornamen?
- 3°. Geboortejaar, dag en plaats? (Ook provincie noemen.)
- 4°. Woonplaats ten tijde v. h. strafb. feit? (Ook provincie noemen.)
- 5°. Burgerlijke staat? (1)
- 6°. Is de veroordeelde wettig of gewettigd? Zoo neen, is hij door den vader erkend?
- 7°. a. Kan de veroordeelde lezen en schrijven?
b. Heeft hij de lagere school afgehoopen?
c. Heeft hij middelbaar onderwijs genoten?
- d. Heeft hij eenig examen van hooger onderwijs met vrucht afgelegd?
- 8°. Beroep? (2)
- 9°. Kerkgenootschap?
- 10°. Drank-
 - a. Habitueele dronkaard? (3)
 - b. Onder den invloed van alcohol tijdens het plegen van het feit? (3)

Strafbaar feit (feiten) ter zake waarvan is veroordeeld met aanduiding van de betrekkelijke artikelen van de strafwet. De qualificatie van het strafbare feit te vermelden, zooals zij voorkomt in het **onherroepelijk geworden vonnis of arrest**. Indien bij hetzelfde vonnis of arrest is veroordeeld ter zake van meer dan een **gelijk** feit, wordt het aantal gelijke feiten aangeduid door het cijfer naast de qualificatie van het feit te plaatsen. Bij veroordeeling ter zake van meerdere niet gelijke feiten, wordt sub a geplaatst het feit, waarop het hoogste strafmaximum staat en zoo vervolgens.

De nevenvermelde strafbare feiten (voor a, b, c, d en e afzonderlijk te vermelden) zijn gepleegd:

	in de gemeente.	op (indien niet nauwkeurig tekend ongeveer den tijd te vermelden.)		
		Dag.	Maand.	Jaar.
a)				
b)				
c)				
d)				
e)				

(1) Ongehuwd, gehuwd, weduwnaar, gescheiden van tafel en bed, gescheiden van echt.
(2) Indien meer dan één beroep, opgeven het hoofdberoep.
(3) Beide in te vullen met „ja” of „neen” of „onbekend”.

Z. O. Z.

3
Strafblad voor het
strafregister.

Bijlage II.

MODEL A.

Strafblad voor het Strafregister

aan { De Griffie van de Arrondissements-Rechtbank te
het Departement van Justitie,

Geboortejaar. |

Familienaam (in
grootte letters) voor-
namen, bijnamen,
valsche namen.

Namen der ouders.

Jaar en dag der
geboorte.

Geboorteplaats.
(Provincie).

Burgerlijke staat.

Beroep.

De rechter die de
veroordeeling heeft
uitgesproken.

Dagteekening van
de veroordeeling.

Qualificatie met
aanhaling van de ar-
tikelen der Strafwet.

Straf waartoe is-
oordeeld.

Gezien

Opgemaakt door

de Officier van Justitie bij *den Griffier* bij

de Procureur-Generaal *den Auditeur-Militair*

de Advocaat-Fiscaal *den Fiscaal*

te te

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron

a. *Gevangenisstatistiek*

Gegevens over het aantal gedetineerden en van de capaciteit in de detentiehuisen berusten op de formulieren die de administraties van de tehuisen elk jaar opstuurden naar het ministerie van Justitie. Heel consciëntieus gebeurde dat niet en de oudste statistieken geven dan ook niet meer dan schattingen.²⁶ Ook de capaciteitscijfers zijn tot 1886 onzeker. Hoge aantallen gevangenen die 'opeengestapeld' waren opgesloten (in hangmatten in twee of meer lagen boven elkaar), zijn verantwoord door een beetje te jokken over de werkelijke capaciteit.

Er zaten ook dubbeltellingen in de statistiek, bijvoorbeeld als gedetineerden werden overgeplaatst van de ene naar de andere gevangenis, of van een Huis van Bewaring naar een gevangenis. Bij iedere nieuwe binnenkomst werd de gevangene weer geregistreerd. Herinschrijving gebeurde vóór 1905 ook als de juridische verblijfsgrond veranderde of wanneer iemand aansluitend een straf uitzat voor een ander delict.²⁷

Een lange reeks met gegevens van het absolute en relatieve aantal gedetineerden (standen en stromen) in de diverse soorten gevangnissen en van de capaciteit (1837-1977) is in 1981 gepubliceerd door S. van Ruller. Wat uit het tijdreeksonderzoek meteen duidelijk werd, was dat voor de hand liggende onderzoeksvragen, zoals naar de ontwikkeling in de toepassing van de vrijheidsbeneming in relatie tot andere straffen (voorwaardelijke straf, geldboete) met de gevangenisstatistiek alleen niet kunnen worden beantwoord. Daarvoor is, brontechnisch gezien, een intergerechtelijke aanpak nodig. Het vergt een interdisciplinaire aanpak om vragen te kunnen beantwoorden over het verband tussen, bijvoorbeeld, de vrijheidsbeneming en insluiting in alternatieve vormen zoals psychiatrische inrichtingen en particuliere kinderbeschermingsinrichtingen.²⁸

b. *Crimineele statistiek en Justitieele statistiek*

Om verschillende redenen zijn er problemen met de seriële vergelijkbaarheid. In de *Crimineele statistiek* wordt vanaf 1896 niet meer het aantal individuele veroordelingen in eerste aanleg geteld, maar het aantal onherroepelijke veroordelingen. Tot die tijd werden personen die samen een delict hadden gepleegd, evenzovele malen geteld. Dubbeltellingen konden niettemin nog steeds voorkomen, want iemand die in één jaar twee keer was veroordeeld, zat ook twee keer in de statistiek. Vanaf 1901 is niet langer het aantal (onherroepelijke) veroordelingen geteld, maar het aantal veroordeelde individuen, wederom om dubbeltellingen te voorkomen. In langere tijdreeksen levert dit inconsistenties op.²⁹

In de verkorte statistieken die vanaf 1911 verschijnen, zijn de cijfers

volgens de eerste grondslag (individuele veroordelingen) en de tweede grondslag (veroordeelde individuen) naast elkaar gezet. In de *Justitieele statistiek* zijn de vonnissen telkens per instantie gepubliceerd. Zaken konden daardoor verschillende keren in de statistiek voorkomen: in eerste aanleg bij de arrondissementsrechtbank, maar ook in hoger beroep bij het Gerechtshof en in cassatie bij de Hoge Raad.

Vergelijkbaarheid door de jaren heen was ook om een andere reden een probleem. De Roos constateerde in de *Crimineele statistiek* van 1902 een stijging van het relatieve aantal overtredingen sinds 1896 die hij deels verklaarde uit de 'nieuwe gelegenheden voor het begaan van overtredingen, die door de steeds in aantal groeiende massa door straf gesanctioneerde voorschriften worden opengesteld'. Hoe meer regels, hoe groter met andere woorden de kans op overtreding is. De Roos turfde de toename van het aantal overtredingen vooral bij de Leerplichtwet (1901) en de plaatselijke verordeningen.³⁰ Om dezelfde reden gaf ook de invoering van de zedelijkheidswetten (1911) nieuwe criminaliteit.

Een ander bezwaar dat aan de statistiek kleefde betrof de termijn van de ambtelijke procedure. Tussen het plegen van de daad en het moment van de veroordeling van de dader kon soms wel twee of drie jaar zitten, en alleen als het tot een veroordeling kwam, werd de veroordeelde een getal in de statistiek. Het koppelen van criminaliteit aan, bijvoorbeeld, de (korte termijn) conjunctuur, waarvan de pieken en dalen een vrij nauwkeurige timing kennen, is dan een haast ondoenlijke exercitie.

Het ontbreken van relevante onderzoeksgegevens is een mogelijk voornamer reden waarom de statistiek nooit heel intensief is gebruikt. Zo staan er in de statistiek bijvoorbeeld geen gegevens over de woonplaats. Daardoor zijn de mogelijkheden voor het doen van lokaal- en regionaal-historisch onderzoek beperkt. Archiefonderzoek blijft dan noodzakelijk. In zijn recente onderzoek naar de criminaliteit in een aantal Drentse gemeenten rondom de Eerste Wereldoorlog (1911-1920) baseerde A. Eggens zich vrijwel uitsluitend op rechtbankarchieven.³¹ Alle conclusies uit zijn onderzoek gingen terug op een analyse van de processen-verbaal van bijna vierduizend Drenten die in de periode 1911-1920 door de arrondissementsrechtbanken van Assen, Zwolle en Winschoten waren vervolgd voor strafzaken. Zo'n onderzoek maakte het mogelijk de demografische kenmerken van de beklaagden te koppelen aan het gepleegde delict en daderprofielen op te stellen. De processen-verbaal en vonnissen in strafzaken boden ook extra gegevens, zoals getuigenverklaringen en een beschrijving van de omstandigheden waaronder het delict was gepleegd, in veel gevallen ook naam, leeftijd, beroep etc. van het slachtoffer. De informatie uit de *Crimineele statistiek* gebruikte Eggens uitsluitend om zijn regionaal-historisch onderzoek te kunnen plaatsen in een nationaal-vergelijkend perspectief.

Onderzoekers die het verband tussen criminaliteit en wat globale categorieën als denominatie of kerkgenootschap bestudeerden, konden met de cijfers uit de *Crimineele statistiek* goed uit de voeten. Feber³² en

Kempe³³ gebruikten de gegevens uit de *Crimineele statistiek* dan ook recht-toe, recht-aan. Wie verder zocht, en bijvoorbeeld bij de verklaring van criminele patronen rekening wilde houden met (economische en sociale) omstandigheden of laag-regionale factoren, had nauwkeuriger gegevens nodig. Johanna Hudig bijvoorbeeld had voor haar onderzoek naar de criminaliteit van de vrouw (1940) de beschikking gekregen over het basismateriaal, de telkaarten van de veroordelingen wegens delicten in eerste aanleg door de rechtbank in het arrondissement Utrecht. Dat maakte het mogelijk om de criminaliteit te analyseren naar de datum van het delict en niet naar de datum van de onherroepelijkheid van het vonnis uit de statistiek. Hudig sloot omstandigheden uit en verklaarde de lagere criminaliteit van de vrouw uit het 'aanpassingsvermogen van de vrouw', waardoor zij minder in conflict kwam met de rechtsorde.³⁴ Ook Kempe en Vermaat gebruikten voor hun crimineel-geografische onderzoek in Drenthe de telkaarten van het CBS. Zij waren zeer beslist in hun opvatting dat een dergelijk onderzoek 'onvoorwaardelijk op de plaats zelf gedaan moest worden. Zij vulden de statistische gegevens van de telkaarten aan met gegevens van de door de politie opgemaakte processen-verbaal. Dat was noodzakelijk omdat op de telkaarten alleen de burgerlijke gemeente van de geverbaliseerde was genoteerd en niet de werkelijke woonplaats, dat wil zeggen het dorp of het gehucht.³⁵

Dat het oppassen blijft met statistieken, toonde Eggens aan. Hij constateerde meer crimineel gedrag tijdens de Eerste Wereldoorlog, wat te verklaren bleek uit 'sturend overheidsoptreden': de opsporing was in deze jaren intensiever. De overheid wilde per se bepaalde vormen van criminaliteit (smokkel) tegengaan en zette daartoe extra opsporingsambtenaren in langs de grens. De officieren van justitie seponeerden in deze jaren bovendien minder zaken en rechters straffen strenger dan voor de oorlog.³⁶

Om dezelfde redenen van regelgeving en gelegenheid, maar ook door normvervaging en zedenverwildering nam de criminaliteit in de jaren 1940-1945 zeer sterk toe. Uit Rotterdamse politiegegevens, in 1946 verzameld door Hudig, bleek dat het aantal aangiftes van inbraak, volgens de auteur een vrij zuivere indicator voor het aantal werkelijk gepleegde inbraken, in 1942 was verzesvoudigd ten opzichte van 1938. Het aantal inbraken zou in de latere oorlogsjaren nog eens ruim verdubbelen. Het aantal processen-verbaal voor misdrijven steeg in dezelfde periode weliswaar ook, maar minder hard en nam nadien belangrijk af. De sterke toename van de criminaliteit bracht bij de auteur de oude wijsheid in herinnering dat 'oorlog en gebrek criminogene factoren bij uitnemendheid zijn'.³⁷ Anders dan tijdens de Eerste Wereldoorlog was het opsporingsapparaat dit keer inadequaat. Door een tekort aan personeel en dienstijver bij de politie – zeker aan het eind van de oorlog bestond het corps voor een deel uit onervaren hulpagenten en Schalkhaarders (het op Duitse leest geschoeide nieuwe politiepersoneel) – lukte het niet om meer dan een op de zeven zaken op te lossen.

De proces-verbaalcijfers moesten dus worden gewantrouwd. De statistiek maakte volgens de auteur andermaal duidelijk 'welk een verkleind beeld de criminele statistiek geeft van de werkelijke criminaliteit'.³⁸

Een statistiek van de criminaliteit was een statistiek van de strafrecht-spraak. De Roos was zich van deze beperking terdege bewust. De verordeeldenprofielen die met de statistiek niettemin konden worden gemaakt, leden ook onder die beperking. Veroordeelden waren gegroepeerd naar een aantal gemeenschappelijke kenmerken, zoals geslacht, leeftijd, beroep, ontwikkelingsniveau. Maar de statistiek moest noodgedwongen abstraheren van wat misdadigers echt onderscheidde. 'De individualiteit van den misdadiger, die een samengesteld geheel vormt, ontsnapt haar. En daarom, het zij terloops opgemerkt, zullen ten aanzien van de verschijnselen, waarvan zij het samengaan met criminaliteit onderzoekt, ook nooit of hoogst zelden volkomen parallellismen worden verkregen. Men zal dan altoos te doen hebben met betrekkelijke parallellismen, waarvan men de waarde en de beteekenis moet taxeren.'³⁹ Uitspraken over causale samenhangen konden op grond van de statistiek alleen niet worden gedaan.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Toetsingsbronnen ontbreken en aan mogelijke gerelateerde bronnen kleven minstens zoveel bezwaren als aan de gerechtelijke en criminele statistieken.

Het CBS is wel vroeg achter alternatieve gegevens aan geweest. Al in 1905 had De Roos de minister geschreven dat hij graag zou beschikken over cijfers van het aantal gerechtelijk geconstateerde moorden per gemeente, in het bijzonder van jonge delinquenten die daarvoor niet vervolgd waren, en van het aantal gerechtelijk geconstateerde (aangegeven) diefstallen. Ambtenaren van het departement raadden het de minister af die gegevens vrij te geven. Zij vonden dat dergelijke cijfers een verkeerd beeld gaven van de werkelijke criminaliteit, maar ook omdat zij de overbelaste parketten niet nog meer werk wilden geven, en al helemaal niet als het alleen maar was voor de statistiek. Enige tegemoetkoming kreeg De Roos nog wel in de vorm van cijfers van het aantal processen-verbaal dat was opgemaakt door de Rijksveldwacht. Van de officier van justitie te Leeuwarden ontving het CBS een overzicht van het aantal niet vervolgte strafzaken in het arrondissement. Beide tabellen verschenen als bijlagen in de *Criminele statistiek* van 1908 en zijn vanaf dat moment jaarlijks als bijlagen bij de statistiek opgenomen. Zelf nam het bureau daarbij nog de gegevens op van het aantal door de gemeentepolitie opgemaakte processen-verbaal wegens misdrijven en van een beperkt aantal overtredingen in Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, cijfers die het overnam uit de gemeenteverslagen. Veel was het nog niet en meer zou het de volgende jaren ook niet worden, maar de nieuwe gegevens zouden in elk geval

'enig licht kunnen ontsteken omtrent de verhouding tusschen officieele en wezenlijke criminaliteit'.⁴⁰

Politiecijfers zijn in ons land vrij laat gepubliceerd. De oudste overzichten bestaan er voor Amsterdam (sinds 1895, uitgebreid in 1911), Rotterdam (sinds 1916, maar publicatie pas in 1924), Den Haag (1900), Utrecht (1917) en Haarlem (1926).⁴¹ Het gaat om de strafbare feiten die ter kennis zijn gekomen van de politie. Het eerste samenvattende overzicht van het aantal processen-verbaal wegens misdrijf, opgemaakt door de politie, verscheen pas in 1935 in de Statistiek der gemeenten.⁴² Het probleem was De Roos bekend. Verheugd was hij dan ook dat hij bij de nieuwe statistiek over de jeugdcriminaliteit (*Statistiek van de toepassing der Kinderwetten*) in 1912 het aantal niet-vervolgden kon opnemen. Dat gaf al meteen een betere dekking van de werkelijke criminaliteit in de statistiek.

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

De *Gerechtelijke statistiek* was een ambtelijke statistiek, samengesteld voor het maken van departementaal beleid en, in tweede instantie, voor onderzoek. In kringen van vakjuristen was de receptie van de *Gerechtelijke statistiek* opmerkelijk lauw. De redactie van het *Weekblad van het recht* deed er bijvoorbeeld vrijwel niets mee; analyses zijn op het materiaal niet gepleegd, voor trends en langetermijnontwikkelingen was geen interesse. Zelfs toen in de jaren negentig de statistiek door De Roos uitvoerig werd ingeleid en van deskundig commentaar voorzien, leidde dat tot niet tot heel veel meer enthousiasme. Voor de praktijkjurist bood de statistiek domweg geen reële aanknopingspunten, voor de sociale onderzoeker en de metajurist daarentegen wel.⁴³

Voor deze laatste verbeterde de gebruikswaarde van de statistiek enorm toen het CBS de statistiek ging uitgeven en de tabellen met veel kennis van zaken inleidde. Het duiden van de ontwikkelingen gaf de statistiek duidelijk een meerwaarde.

Met de bemoeienis van de Centrale Commissie voor de Statistiek, die in 1894 op een redactie van de gerechtelijke statistiek had aangedrongen, en de overdracht van de criminele statistiek naar het CBS is het mogelijk geworden delinquenten een profiel te geven. Bijlage D laat dat fraai zien. Het aantal staten in de *Crimineele statistiek* is gebracht van twaalf (1897), naar zeventien (1900) en negentien (1906). Tot die tijd waren leeftijd (jonger of ouder dan zestien jaar) en sekse de enige persoonlijke gegevens van de veroordeelden in de statistiek. Naderhand zijn meer kenmerken toegevoegd, zoals burgerlijke staat, leeftijd (acht categorieën), legitimiteit (wettig of onwettig geboren), beroep en beroepsklasse, kerkgenootschap en later ook drankmisbruik en de verstandelijke ontwikkeling (wel of geen lagere school c.q. wel of niet kunnen lezen). Het waren de nieuwe rubrieken die konden helpen om inzicht te krijgen in de achtergronden van het delinquente gedrag. De wijzigingen die in 1896 zijn aangebracht

– de verwerking op telkaarten, de nieuwe recidivetabellen, de toevoeging van de persoonlijke gegevens van de signalementkaarten – hebben volgens Verrijn Stuart de inhoud van de criminele statistiek zo sterk verbeterd, dat de ‘historie van de criminele statistiek in engeren zin’ eigenlijk pas in 1896 begint.⁴⁴ Ook veranderde de plaatselijke indeling. Een indeling in provincies en gemeentegroepen, met een afzonderlijke opgave voor de vier grootste gemeenten, kwam in de plaats van de indeling in rechterlijke arrondissementen.

De criminele statistieken vormden ook de basis voor criminologische beschouwingen. Het heeft, vanuit het CBS, een aantal ampele studies opgeleverd over de invloed van het jaargetijde op de frequentie van delicten, de criminaliteit van de alleroudsten onder de bevolking (70-plus), over de seksuele criminaliteit, en over de samenhang tussen kindermoord en vruchtafdriving, alle studies van De Roos, en over de invloed van puberteit en menopauze ter verklaring van de hoge vrouwelijke criminaliteit op jonge, respectievelijk oudere leeftijden van Clara Wichmann.

Met die aparte studies, die als supplementen bij de diverse jaargangen zijn verschenen, had het ministerie grote moeite. Die beschouwingen gingen verder dan een louter statistische, meer in de richting van een criminologische analyse. In 1911 kreeg De Roos van de minister daarvoor een reprimande. Dergelijke studies in een van regeringswege gepubliceerde (en gefinancierde) statistiek mochten voortaan alleen nog na machtiging van de minister zelf worden gepubliceerd. De inleidingen moesten kort en zakelijk gehouden worden.⁴⁵

Vanaf 1911 zijn van de gerechtelijke statistieken alleen nog de inleidingen gepubliceerd, zij het steeds met historische tabellen. Dat was zeker een verarming, maar leidde niet per se tot statistisch informatieverlies. De *Criminele statistiek* over het jaar 1921 bevatte nog steeds 53 tabeloverzichten met bijna alle vanaf 1896 gepubliceerde statistieken; alleen de statistiek van de Hoge Raad ontbrak. In menige tabel stonden de absolute cijfers naast de berekende, relatieve aantallen (per 10 of 100 duizend inwoners) of waren verdelingen uitgedrukt in percentages. Hier en daar waren langetermijnontwikkelingen grafisch weergegeven. Er is ook regelmatig een nieuwe tabel gepubliceerd, zoals van de voorwaardelijke veroordelingen door de arrondissementsrechtbanken (in de statistiek vanaf 1916) en de kantonrechters (vanaf 1921). Dat gebeurde op grond van nieuwe wetgeving en weerspiegelde de ‘vermindering van het strafrechtelijke klimaat’.⁴⁶

Van de traditie om de gebruiker van de statistiek bij de hand te nemen en de interpretatie van de uitkomsten te sturen, week in 1919 de opvolger van De Roos, mr. G.L. Suermondt, niet af. Die interpretaties konden ver gaan. De daling van de criminaliteit die hij bijvoorbeeld in 1921 constateerde, verklaarde hij uit een ‘psychologische factor’. Hij weet die aan moedeloosheid, een ‘algemeene inzinking van energie’, een ontspanning die volgde op de ‘geweldige energie’ die het einde van de oorlog met zich mee had gebracht, die een ongekende ondernemingslust en onder-

nemingsdurf had losgemaakt, maar die door de economische malaise al in de laatste maanden van 1920 was gesmoord. 'Zou het nu niet mogelijk zijn, dat deze op overspanning gevolgde ontspanning zich ook openbaarde zoowel in een afnemning der misdadige activiteit als in een matheid der rechterlijke macht, die in de oorlogsjaren met werk overstelpt was, welke beide verschijnselen gecombineerd, in elkaar versterkende mate tot daling der criminaliteitscijfers kunnen hebben geleid?'⁴⁷

Verbeterde in de nieuwe vormgeving de statistiek en ook de gebruikswaarde ervan, een groot bezwaar was en bleef dat de statistiek nog zeer onvolledig was. Het gaf weliswaar perspectiefvolle, langjarige overzichten van de geregistreeerde criminaliteit, maar die beschreven maar een zeer beperkt deel van de werkelijke criminaliteit. Veel misdrijven waren niet bekend bij de politie: een aantal werd niet ontdekt, slachtoffers deden geen aangifte en niet alle misdrijven werden geregistreerd. Maar zelfs als een slachtoffer wel aangifte deed, leidde dat niet per definitie tot een proces-verbaal of een opsporingsonderzoek. Of dit al dan niet gebeurde, hing af van het beleid – dat bovendien regionaal sterk kon verschillen – om meer of minder capaciteit in te zetten bij de opsporing van delicten. Niet alle zaken kwamen voor de officier van justitie, het Openbaar Ministerie heeft bovendien de mogelijkheid zaken te seponeren. Van de honderd strafzaken die de officier van justitie in het arrondissement Assen in het begin van de twintigste eeuw behandelde, kwamen er uiteindelijk maar zestig tot zeventig voor de rechter.⁴⁸ Uit slachtofferenquêtes is bekend dat slechts een derde van de slachtoffers aangifte doet. Uiteindelijk komt naar schatting maar een vijfde van de misdrijven in de politiestatistieken terecht.⁴⁹ Volgens W.A. Bongers, de eerste hoogleraar criminologie in ons land, ligt de waarde van de criminele statistiek vooral in de solide grondslag die zij vormt voor het inzicht dat misdaad niet een individueel, maar een maatschappelijk verschijnsel is, met aanwijsbare, telkens terugkerende oorzaken.⁵⁰

Overigens, voor wie toekan met totaalplaatjes en zich niet door de lange lijst met vonnissen en strafzaken heen wil worstelen, zijn er vanaf 1849 korte, toegankelijke samenvattingen van de gevangenisstatistieken en de gerechtelijke statistieken verschenen in het *Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje* van jhr. mr. J. de Bosch Kemper. De allereerste keer nam hij de gegevens over uit Lobatto's *Jaarboekje*. Na dat jaar zijn tabellen genomen uit de gevangenisstatistiek van het ministerie. In de laatste jaargang (1884) stonden de gegevens van de strafzaken bij de burgerlijke rechter (1 retrospectieve tabel, 1873-1882), de gerechtshoven (1 tabel), de arrondissementsrechtbanken (1 tabel) en de kantongerechten (1 tabel). Voorts was er één tabel over de cassatie-, hoger-beroep-, revisie- en eerste-aanlegzaken bij de Hoge Raad (1873-1882), de hangende, aangebrachte en afgedane zaken bij de gerechtshoven (1 tabel), de arrondissementsrechtbanken (1 tabel) en de kantongerechten (1 tabel), en een zeer beknopt overzicht van de statistiek van het gevangeniswezen. Vanaf 1881 verschenen handzame overzichten van het zeer uitvoerige tabellenwerk in

de *Jaarcijfers*, die verschenen onder verantwoordelijkheid van de Vereniging voor de Statistiek (1881), later van het Statistisch Instituut (1884), en nog weer later van het CBS.

Zeer uitvoerig, en waarschijnlijk uitputtend, is het overzicht dat de Vereniging voor de Statistiek in 1873 publiceerde over de rechtspleging en het gevangeniswezen in de jaren 1847-1868 in de serie *Algemeene statistiek van Nederland*.⁵¹ De samenstellers van het overzicht, mr. M.M. von Baumhauer en jhr.mr. G. de Bosch Kemper, gaven het overzicht van de statistiek van het politiewezen (1851-1863), de gerechtelijke statistieken in strafzaken (1851-1868), strafzaken bij de militaire rechter (1852-1868), en de statistiek van het gevangeniswezen (1847-1868).

BIJLAGEN

A Bronnen en vindplaatsen

Geregelijke statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden 1849-1881 (ministerie van Justitie). Voortgezet als *Gerechtelijke statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden, 1882-1899*. In 1897 gesplitst in *Justitiele statistiek van het Koninkrijk der Nederlanden*, en *Crimineele statistiek*.

Justitiele statistiek (1900-1929), vanaf 1930 samengegaan met de *Faillissementsstatistiek*.

Crimineele statistiek (1900-1929), voortgezet als *Crimineele statistiek, Gevangenisstatistiek, Statistiek van de toepassing der Kinderwetten* (1930-1949).

Statistiek van het gevangeniswezen (Departement van Justitie). Verschenen 1854-1899. Met ingang van 1900 uitgegeven door het Centraal Bureau voor de Statistiek, vanaf 1921 voortgezet als *Gevangenisstatistiek*. Vanaf 1922 in één uitgave met *Faillissementsstatistiek* (tussen 1903 en 1922 ook afzonderlijk verschenen), *Crimineele statistiek, Justitiele statistiek, Gevangenisstatistiek, Statistiek van de toepassing der Kinderwetten*. In de periode 1929-1940 voortgezet als *Crimineele statistiek, Gevangenisstatistiek, Statistiek van de toepassing der Kinderwetten*. In 1923 en 1924 niet verschenen.

Statistiek van de toepassing der Kinderwetten. Met ingang van 1913 hierin opgenomen de *Statistiek van het rijkstucht- en -opvoedingswezen (over het jaar)*. Vanaf 1921 in: *Faillissementsstatistiek, Crimineele statistiek, Justitiele statistiek, Gevangenisstatistiek, Statistiek van de toepassing der Kinderwetten*. In 1923 en 1924 niet verschenen.

Bronopvolging Justitiele statistiek

Justitiele statistiek (1900-1929), vanaf 1930 samengegaan met de *Faillissementsstatistiek* als *Justitiële statistiek en Faillissementsstatistiek* (1931-1950). Tot en met 1943 onder de titel *Justitiele statistiek en Faillissementsstatistiek*. In 1944 en 1945 niet verschenen.

Gesplitst in:

1. *Faillissementsstatistiek* en
2. *Justitiële statistiek* (1951-1981), in 1982 gesplitst in:
 - 2.1. *Burgerlijke en administratieve rechtspraak*, en:
 - 2.2. *Criminaliteit en strafrechtspleging*. (1982-1995). Samensmelting van *Criminele statistiek, Toepassing der wegenverkeerswet, en Statistiek jeugd-criminaliteit* (hierna *Crimineele Statistiek 3.2*).

Samengegaan met *Burgerlijke en administratieve rechtspraak*, en voortgezet als: *Rechtspraak in Nederland*.

Bronopvolging Crimineele statistiek

Crimineele statistiek (1900-1929), voortgezet als: *Crimineele statistiek*, *Gevangenisstatistiek*, *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten (over het jaar)* (1930-1949). In 1944 en 1945 niet verschenen.

Gesplitst in:

1. *Criminele statistiek* (1950-1981), samengegaan met *Toepassing der Wegenverkeerswet*, en *Statistiek jeugdcriminaliteit*. Nadien voortgezet als: *Criminaliteit en strafrechtspleging* (hierboven 2.2)
2. *Gevangenisstatistiek*
3. *Toepassing der Kinderwetten* (1950/51-1973)

Gesplitst in:

3.1. *Statistiek justitiële kindbescherming* (1975-1976). In 1974 niet verschenen. Voortgezet als: *Justitiële kindbescherming* (1977-1985), opgegaan in: *Burgerlijke en administratieve rechtspraak* (1982-1995), samengegaan met: *Criminaliteit en strafrechtspleging*, en voortgezet als *Rechtspraak in Nederland*.

3.2. *Statistiek jeugdcriminaliteit* (1974-1981), samengegaan met *Criminele statistiek*, en *Toepassing der Wegenverkeerswet*, en voortgezet als: *Criminaliteit en strafrechtspleging* (hierboven 2.2).

Bronopvolging gevangenisstatistiek

Statistiek van het gevangeniswezen (Departement van Justitie), verschijnt van 1854 tot 1899. Vanaf 1900 uitgegeven door het Centraal Bureau voor de Statistiek. In 1921 voortgezet als *Gevangenisstatistiek* (1921-1929). Vanaf 1922 in één uitgave als *Faillissementsstatistiek*, *Crimineele statistiek*, *Justitieele statistiek*, *Gevangenisstatistiek*, *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten*. In de periode 1930-1949 voortgezet als *Crimineele statistiek*, *Gevangenisstatistiek*, *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten (over het jaar)*. In 1923 en 1924 niet verschenen. Daarna: *Gevangenisstatistiek* (1950-2000).

In 1974 niet verschenen, na 2000 niet verder verschenen.

Bronopvolging Kinderwettenstatistiek

Statistiek van de toepassing der Kinderwetten. Met ingang van 1913 hierin opgenomen de *Statistiek van het rijkstucht- en -opvoedingswezen*. Vanaf 1921 in: *Faillissementsstatistiek*, *Crimineele statistiek*, *Justitieele statistiek*, *Gevangenisstatistiek*, *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten*. In 1923 en 1924 niet verschenen.

Zie verder hierboven bij 3.

Alle gerechtelijke statistieken zijn raadpleegbaar in de bibliotheek van het CBS.

Het huidige CBS-onderzoek over rechtsbescherming en veiligheid (2007)

De huidige statistische datavoorziening door het CBS vindt plaats op een aantal terreinen van rechtsbescherming en veiligheid. Het bureau publi-

ceert statistieken op alle onderstaande terreinen:

- Politiestatistiek: omvang, aard en ontwikkeling van de geregistreerde criminaliteit (misdrijven en overtredingen);
- Brandweerstatistiek: aantal en aard van de branden en hulpverleningen door de brandweer, inclusief gegevens over personeel, hulpverleningstijden en schadebedragen;
- Gevangeniswezen: omvang en samenstelling van de bevolking (stand- en stroomcijfers), het personeel en de capaciteit van de penitentiaire instellingen;
- Kantonstrafzaken: aantal en aard van de ingeschreven en afgehandelde kantonzaken (ook militaire strafzaken), onderscheiden naar aard van de delicten en aard en omvang van de straffen;
- Rechtbankstrafzaken: statistische beschrijving van de justitiële activiteiten met betrekking tot rechtbankstrafzaken in de verschillende fasen van een strafproces, inclusief aard, omvang en ontwikkeling van de bijbehorende criminaliteit;
- Rechter-commissaris/Raadkamerzaken: statistische beschrijving van de activiteiten en beslissingen van de raadkamers van de rechtbanken en de rechters-commissarissen met betrekking tot rechtbankstrafzaken;
- Slachtofferschap: statistische beschrijving van de door Slachtofferhulp Nederland beëindigde hulpverleningen. De gegevens hebben betrekking op de wijze van hulpverlening, het delict en het geslacht en de leeftijd van de cliënt.
- Adoptie: aantal adopties die in Nederland door de arrondissementsrechtbanken worden afgehandeld en de adopties die via het Haags Adoptieverdrag geregeld worden. Met enkele kenmerken van de betrokken kinderen en ouders.
- Asielverzoeken: aantal, samenstelling en afhandeling van asielverzoeken in Nederland;
- Echtscheidingsprocedures: aantal voltooide echtscheidingsprocedures;
- Faillissementen: uitgesproken en beëindigde faillissementen en uitgesproken en beëindigde schuldsaneringen;
- Civiele rechtspraak: overzicht van de aard en de omvang van de rechtspraak in civiele of burgerlijke zaken in Nederland;
- Justitiële kindbescherming: opgelegde en uitgevoerde maatregelen in het kader van de kindbescherming, in het bijzonder voogdijmaatregelen en ondertoezichtstelling;
- Bestuursrecht: aantal en aard van de afgehandelde bestuursrechtelijke zaken door diverse rechterlijke colleges.

Alle statistieken zijn te vinden op de website van het CBS (www.cbs.nl).

B Literatuur

- F.J.B. d'Alphonse, *Aperçu sur la Hollande, Bijdragen tot de statistiek van Nederland*, nr. 1 ('s-Gravenhage 1900) 88-117.
- M.M. von Baumhauer, G. de Bosch Kemper, A.P.T. Eijssel, 'Statistiek der misdrijven' in: *Algemeene statistiek van Nederland. Beschrijving van den maatschappelijken toestand van het Nederlandsche volk in het midden der negentiende eeuw*, dl. 2 (Leiden 1873) 491-611.
- R.J. van der Bie, *De macht van de statistiek. De Centrale Commissie voor de Statistiek, samenstelling en rekrutering (1892)* (ter perse).
- W.A. Bongers, 'De criminologie in het 'Tijdschrift voor Strafrecht' 1886-1936', *Tijdschrift voor Strafrecht* 46 (1936) 13-20. Herdrukt in: H. Bongers, J. Valkhoff en B. van der Waerden, *Prof. mr. W.A. Bongers, Verspreide geschriften*, dl. 1 (Amsterdam 1950) 121-133.
- W.A. Bongers, 'Over criminele statistiek. Een bijdrage tot haar geschiedenis en theorie', *Tijdschrift voor strafrecht* 48 (1938) 417-479. Herdrukt in: H. Bongers, J. Valkhoff en B. van der Waerden, *Prof. mr. W.A. Bongers, Verspreide geschriften*, dl. 1 (Amsterdam 1950) 134-186.
- C. Bouw en P. van Voorst, *Zonde van de jeugd. Een inventarisatie van recent onderzoek naar jeugd en criminaliteit in Nederland* (Den Haag 1988).
- CBS, *Zestig jaren statistiek in tijdreeksen, 1899-1959* (Zeist 1959).
- A. Eggens, *Van daad tot vonnis. Door Drenten gepleegde criminaliteit voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Groningen 2005).
- S. Faber en Sibö van Ruller, 'Judicial statistics before 1850' in: P.M.M. Klep and I.H. Stamhuis (eds.), *The statistical mind in a pre-statistical era: The Netherlands 1750-1850* (Amsterdam 2002) 279-297.
- S. Faber en H. Eggen, 'Love without passion. How judicial statistics were received, in particular in the Weekblad van het Recht (1850-1935)' (in voorbereiding).
- G.H.A. Feber, *De criminaliteit der katholieken in Nederland. Een uitgewerkte voordracht met discussie* (Roermond en Maaseik 1933).
- H. Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (Baarn 1990).
- J.C. Hudig, *De criminaliteit der vrouw* (Nijmegen 1940).
- J.C. Hudig, 'De criminaliteit te Rotterdam tijdens den oorlog', *Mensch en Maatschappij* 21 (1946) 341-356.
- G.Th. Kempe, *Criminaliteit en kerkgenootschap* (Utrecht en Nijmegen 1938).
- G.Th. Kempe en J. Vermaat, *Criminaliteit in Drenthe* (Utrecht en Nijmegen 1939).
- A.M. Kuijlaars, *Het huis der getallen. De institutionele geschiedenis van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en de Centrale Commissie voor de Statistiek (CCS), 1899-1996* (Amsterdam 1999).
- C. Leonards, *De ontdekking van het onschuldige criminele kind. Bestrafing en opvoeding van criminele kinderen in jeugdgevangenis en opvoedingsgesticht, 1833-1886* (Hilversum 1995).

- H.W. Methorst, *Geschiedenis van de statistiek in het Koninkrijk der Nederlanden, Bijdragen tot de statistiek van Nederland*. Nieuwe Volgreeks uitgegeven door het Centraal Bureau voor de Statistiek XIV (Den Haag 1902).
- A. Quetelet, *Recherches sur la population, les naissances, les décès, les prisons, les depots de mendicité dans le Royaume des Pays Bas* (Brussel 1827).
- A. Quetelet, *Recherches Statistiques sur le Royaume des Pays-Bas* (Brussel 1829).
- J.R.B. de Roos, *De strafmiddelen in de nieuwere strafrechtswetenschap* (Amsterdam 1900).
- J.R.B. de Roos, 'De Crimineele Statistiek' in: *Gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van het vijf-en-twintig jarig bestaan der Centrale Commissie voor de Statistiek, 1892-1917* ('s-Gravenhage 1917) 75-88.
- S. van Ruller, *Het getal der gevangenen, 1837-1977. De omvang van de Nederlandse strafinrichtingen in de afgelopen 140 jaar* (Amsterdam 1981).
- S. van Ruller en S. Faber, *Afdoening van strafzaken in Nederland sinds 1813. Ontwikkelingen in wetgeving, beleid en praktijk* (Amsterdam 1995).
- I. Stamhuis, 'Cijfers en aequaties' en 'Kennis der staatskrachten': *statistiek in Nederland in de negentiende eeuw* (Amsterdam 1989).
- C.A. Verrijn Stuart, *Inleiding tot de beoefening der statistiek*, dl. 2 (Haarlem 1913).

C Staten in de *Justitieele statistiek 1895-1911/15**

	1895	1897	1903	1911/15
Strafzaken burgerlijke rechter				
Hoge Raad	I	I	I	I
Gerechtshoven	II	II	II	II
Eindarresten in verzet bij het hof in raadkamer	III	III	III	III
Arrondissementsrechtbanken				
– in eerste aanleg	IV	IV	IV	IV
– in hoger beroep		V	V	V
Verzoeken om gratie		IX	IX	IX
Verzekerde-bewaringstelling		VII	VII	VII
Kantongerechten		VIII	VIII	VII
Beschikkingen en bevelen in de raadkamer		VI	VI	VI
Strafzaken militaire rechter				
Hoog Militair Gerechtshof	X			X
Krijgsraden van de land- en zeemacht	XI	X	X	X
Burgerlijke zaken				
Hoge Raad	XII	XI	XI	XI
Gerechthoven:				
– in eerste aanleg	XIII	XII	XII	XII
– in hoger beroep	XIV	XII	XII	XII
Arrondissementsrechtbanken	XV	XIII	XIII	XIII
Kantongerechten	XVI	XIV	XIV	XIV
Faillissementen				
Personen	XVII	XV		
Aanhangige en afgedane faillissementen	XVIII	XVI	XV	
Verrichtingen t.a.v. aanhangige faillissementen	XIX	XVII	XVI	
Opgave van het actief, passief etc.	XX	XVIII		

* De Romeinse cijfers zijn de nummers van de staten.

	1895	1897	1903	1911/15
Strafregisters				
Arrondissementsrechtbanken		XIX	XVII	XV
Gerechtshoven en kantongerechten		XX		
Hoog Militair Gerechtshof en Krijgsraden		XXI	XVIII	XVI
Uitleveringen				
Overzicht			XIX	XVII
Rechtspraak inzake de Ongevallenwet				
Aanhangige en afgedane zaken:				
– Centrale Raad van Beroep (hoger beroep)			XX	XVIII
– Raden van beroep			XXI	XIX
Beroepen (art.)			XXII	XX
Bijzonderheden over de procedure	XXII		XXI	
Toekenning, weigering etc. van schadeloosstellingen				
– in hoogste ressort			XXIV	XXII
– in eerste aanleg			XXV	XXIII

**D Kenmerken van de veroordeelden in de *Crimineele Statistiek*
1897-1911/15***

	1897	1900	1906	1911/15
Volwassenen				
woonplaats (provincie)**	III	III	I	I
geboorte- plaats	I	I	I	
seks	I	I	I, V	I, IV
leeftijd	I, IV	I, IV	II, V	II, IV
burgerlijke staat	I	I	II	II
legitimiteit	I	I	II	II
kerkgenoot- schap	II	II	III	III
beroep	II	II	III	III
verstandelijke ontwikkeling		II	III	III
drankmis- bruik		II	III	III
straffen en maatregelen	II-IV	II, IV	III, V	III, IV
recidive	VIII-XII	X-XIV	XI-XV	VII-XI
Militairen				
geboorte- plaats		V, VII	VI, VIII	V, VI
leeftijd	V, VI, VII	V, VII, IX	VI, VIII, X	V, VI
burgerlijke staat	V, VI	V, VII	VI, VIII	V, VI
legitimiteit	V, VI	V, VII	VI, VIII	V, VI
kerkgenoot- schap	V, VI	VI, VIII	VII, IX	V, VI
rang of graad	V, VI	VI, VIII	VII, IX	V, VI
verstandelijke ontwikkeling		VI, VIII	VII, IX	V, VI
drankmis- bruik		VI, VIII	VII, IX	V, VI
straffen en maatregelen	V, VI, VII	VI, VIII, IX	VII, IX, X	

* De Romeinse cijfers zijn de nummers van de staten.

** In 1900 en 1906 arrondissementhoofdplaatsen.

	1897	1900	1906	1911/15
Jeugd				
seks	I, IV	I, IV, XV	I, V, XVI, XVII	II
leeftijd	I, IV	I, XV	I, V, XVI	II
legitimiteit		XV	XVI	
kerkgenoot- schap		XVI	XVII	
beroep		XVI	XVII	
verstandelijke		XV	XVII	
ontwikkeling				
huiselijke		XV	XVI	
omstandighe- den				
straffen en maatregelen		XVI	V, XVIII	
recidive		XVI	XVII	
Moord en zelfmoord				
leeftijd		XVII	XIX	
burgerlijke		XVII	XIX	
staat				
beroep		XVII	XIX	
wijze van uit- voering		XVII	XIX	
beweegrede- nen		XVII	XIX	

NOTEN

- 1 De Roos, 'De Crimineele Statistiek', 75.
- 2 Idem, 'De Crimineele Statistiek', 78.
- 3 Idem, 'De Crimineele Statistiek', 77.
- 4 De Roos' belangrijkste wetenschappelijke werk, naast zijn dissertatie *De strafmiddelen in de nieuwere strafrechtswetenschap*, is zijn *Inleiding tot de beoefening der crimineele aetiologie met gebruikmaking van Nederlandse gegevens* uit 1908. De Roos genoot internationaal een groot aanzien. Op de congressen van het Institut International de Statistique hield hij inleidingen. Op de zitting van het instituut in Caïro (1927) werd hij benoemd tot voorzitter van een commissie die tot taak had om richtlijnen op te stellen voor een internationaal vergelijkbare criminele statistiek. Op bijeenkomsten van het instituut in Warschau (1929) en Madrid (1931) bracht hij verslag uit.
- 5 Verriijn Stuart, *Inleiding*, 143. Onder deze studies waren één bijdrage tot de psychologie van de misdadiger uit 1906, een biografisch-etologisch onderzoek over recidive bij misdrijven tegen de eigendom uit 1908 en een bijdrage tot de psychologie van de brandstichter uit 1912.
- 6 Wet van 12 februari 1901, *Staatsblad* nrs. 63 en 64.
- 7 D'Alphonse, *Aperçu sur la Hollande*.
- 8 Quetelet, *Recherches Statistiques*.
- 9 Voor een nadere beschrijving zie de Visuele kennismaking in dit broncommentaar.
- 10 De totstandkoming van de statistiek heeft De Roos beschreven in de inleiding van de eerste jaargang van de *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten* (1912) IX-XI.
- 11 Voor een uitvoeriger uiteenzetting over het gevangeniswezen, zie de bijdrage van Lindemann in deze bundel.
- 12 Methorst, *Geschiedenis van de statistiek*, 126 en Bongers, 'Over criminele statistiek', 134-186.
- 13 Krankzinnigheid, neurosen (epilepsie, hysterie), tuberculose (long-, klier- en chirurgische tuberculose), anemie (bloedarmoede) en spijsverteringsstoornissen.
- 14 D'Alphonse, *Aperçu sur la Hollande*, 88-117. Een fotokopie van een van de tabellen is afgedrukt in Faber en Van Ruller, 'Judicial statistics before 1850', 293.
- 15 Stamhuis, 'Cijfers en aequaties', 58-59. Ook Faber en Van Ruller benadrukten dat gerechtelijke statistieken niet alleen een ambtelijke statistiek waren, maar ook een morele. Faber en Van Ruller, 'Judicial statistics before 1850', 284.
- 16 Bongers, 'Over criminele statistiek', 140-141.

- 17 Methorst, *Geschiedenis van de statistiek*, 117.
- 18 Aan de vormgeving veranderde niks, met dien verstande dat een afzonderlijke tabel is gemaakt van het aantal gratieverzoeken.
- 19 Respectievelijk bij KB van 19 februari 1896, *Staatsblad* nr. 29 en bij KB van 22 februari 1896, *Staatsblad* nr. 32. Zie model 1 bij Verrijn Stuart, *Inleiding*, dl. 2, 391.
- 20 Zie model 2 bij Verrijn Stuart, *Inleiding*, dl. 2, 395.
- 21 KB van 19 februari 1896, *Staatsblad* nr. 29. Zie model 3 bij Verrijn Stuart, *Inleiding*, dl. 2, 393.
- 22 Die veranderingen hielden in de eerste plaats verband met nieuwe sociale wetgeving, waarop beroepsprocedures konden volgen. Zo zijn in 1903 tabellen toegevoegd van het aantal beroepen tegen beslissingen van de Rijksverzekeringsbank inzake de Ongevallenwet. Sinds 1903 zijn de gegevens over de faillissementen afgesplitst.
- 23 De Roos, 'De Crimineele Statistiek', 75.
- 24 Eén reden voor dit lage cijfer was dat vele kleine vergripen in de kampen zijn afgedaan. Groter was waarschijnlijk de criminaliteit van buitenlanders op ons grondgebied. Deze was echter niet goed uit de statistieken af te leiden, omdat vele plegers – smokkelaars uit de grensstreken – bij verstek en niet onherroepelijk konden worden veroordeeld.
- 25 Gegevens over dit gedeelte van de statistiek zijn niet gepubliceerd in de eerste jaargang (1912).
- 26 Van Ruller, *Het getal der gevangenen*, 17. Ondanks de onnauwkeurigheden was het langetermijnpatroon in de detentiecijfers niettemin vergelijkbaar met dat in Noorwegen, Zweden en Denemarken. Dat gaf een indruk van de relatieve betrouwbaarheid van de reeks. *Idem*, 48-49.
- 27 *Idem*, 12-14.
- 28 Van Ruller, *Het getal der gevangenen*, 25.
- 29 In *Zestig jaren statistiek in tijdreeksen* zijn de gegevens uit de *Justitieele statistiek* (kolommen 1-8) en de *Crimineele statistiek* (kolommen 9-22) vanaf 1900 bij elkaar gezet. De kolommen 9-22 geven de onherroepelijke veroordelingen en schuldigverklaringen (ex. art. 38 en 39 Wetboek van Strafrecht), maar voor de periode 1901-1910 de veroordeelden. Aldaar, 134-140.
- 30 *Crimineele statistiek over het jaar 1907*, XIII.
- 31 Eggens, *Van daad tot vonnis*, 18.
- 32 Feber, *De criminaliteit*.
- 33 Kempe, *Criminaliteit*.
- 34 Hudig, *De criminaliteit*, 190.
- 35 Kempe en Vermaat, *Criminaliteit*, 152.
- 36 Eggens, *Van daad tot vonnis*, 81.
- 37 Hudig, 'De criminaliteit', 354.
- 38 *Idem*, 347.
- 39 De Roos, geciteerd in *Crimineele statistiek over het jaar 1909*, XV-XVI.
- 40 De Roos, *Crimineele statistiek over het jaar 1907*, XIII.

- 41 Overzichten van de processen-verbaal opgemaakt door de gemeentepolitie van Amsterdam, Rotterdam en Den Haag zijn voor het eerst opgenomen in de *Crimineele statistiek* van 1911 (Bijlage VI). Overigens geeft Verrijn Stuart, *Inleiding*, dl. 2, 156, in een voetnoot een vermelding van een statistiek van het politiewezen (1851-1863) die is gepubliceerd als bijlage bij het *Algemeene Politieblad*. De tabellen gaven een overzicht van het aantal aanrandingen van personen en eigendommen, met opgave van wat er ontvreemd is en of de dader opgepakt is of niet. De tabellen berusten op de ministeriële circulaire van 21 juni 1851 nr. 100 en 17 juni 1852 nr. 71, die in 1864 zijn ingetrokken. Een samenvatting van deze statistiek van het politiewezen geven Von Baumhauer, Bosch Kemper en Eijssel in hun 'Statistiek der misdrijven', 493-500.
- 42 Bongers, 'Criminele statistiek', 154.
- 43 Faber en Eggen, 'Love from a distance', 11.
- 44 Verrijn Stuart, *Inleiding*, 162.
- 45 *Ibidem*, 7.
- 46 Er waren sinds 1915 mogelijkheden om gevangenen voorwaardelijk in vrijheid te stellen, de voorwaardelijke veroordeling werd in 1916 ingevoerd. Van Ruller en Faber, *Afdoening van strafzeken*, 22.
- 47 *Crimineele statistiek over het jaar 1921*, VII.
- 48 Eggens, *Van daad tot vonnis*, 18.
- 49 Cijfers voor de jaren zeventig. Bouw en Van Voorst, *Zonde van de jeugd*, 52.
- 50 Bongers, 'Criminele statistiek', 156.
- 51 Von Baumhauer, Bosch Kemper en Eijssel, 'Statistiek der misdrijven'.

